
ÖRÖKSÉG

Szabálytalan emlékezés Radnóti Miklós születésének 75. és halálának 40. évfordulóján

Bevezetés helyett két Radnóti-szoborról

„Magamban élem át már mindazt, mi hátra van, / nem nézek vissza
többé, tudom, nem véd meg engem / sem emlék, sem varázslat, – baljós az
ég felettem; / ha megpillantsz barátom, fordulj el és legyints.” (Sem emlék,
sem varázslat). „Virág voltam, gyökér lettem, / súlyos, sötét föld felettem /
sorsom elvégeztetett, / fűrészsír fejem felett.” (Gyökér).

Megdöbbenően hiteles, egyszersmind ellenkezésre ingerlő *Melocco Miklós* Radnótiija, ez a minden menetek pokoljárását megélt, végletekig elgyötört, megalázott, reménytől, vágytól, akarattól lecupaszított, testben és lélekben megroppant férfialak. Tulajdonképpen már inkább csak a halálra-szántság tüneménye, a védtelen önmegadás süppedni és repülni egyként kész szimbóluma. Erőtlenül bukik előre a tar koponya – talán, hogy óvja a gondolat felfedezésének rettenetétől riadt tekintet, talán mert csak az csetten csámpás bakancsok alatt türelmetlen nyílásra váró, nemlétbe pihentető vermeket véli látni. Lépnie tovább nincs hová: előtte kegyetlen szigorral zárul össze íves renddé a kockakő-talapzat: a világ, melyből kitaszított. S ha oltalmat keresne is, nem védi már a rettenetben magára vont lepel sem, a sziklakemény anyag pillékönyven foszlani látszik, vagy pillanattöredék alatt lényegül át halotti gyolccsá. „Elvégeztetett”.

„De, aki egyszer egy vad hajnalban arra ébred, / hogy minden össze-
omlott, s elindul mint kísértet, / kis holmiját elbagyja, s jóformán mezte-
len, / annak szép, könnyüléptű szívében megterem / az érett és tűnődő
kevésszavú alázat, / az másról szól, ha lázad, nem önön érdekéről.” (Sem
emlék, sem varázslat) „De a gyökér tovább él lent, / nem érdekli a vi-
lág, / csak a lombbal teli ág.” (Gyökér).

Varga Imre Radnótiija (nota bene: ez a korábban megszületett opus!), befogadva tagadja a *Melocco*-ét. Mert még lépéshátrányban volna a közelítő halál? Arasszal mérhető időről lévén szó, indoknak ez kevés. A lét-helyzet mindenesetre elkerülhetetlenül azonos, ekképpen hasonlatosak a megjelenítés kellékei is. Az elnyűtt köpeny, az ormótlan bakancs, a kockakő-talapzat jelzésrendeltetése azonban közvetlenebb: a ruházat a munkaszolgálatos számára adott vagy lehetséges öltözet, a kövek egy megjárt és megjárando végetes út mozaikjai. A gerendakorlátnak hátranehezülő, pillanatnyi pihenésnek ernyedte tartása, a keményrezárt ajkak és töprengve összpontosító tekintet pedig, ha ki nem is zárja a *Melocco*-féle „elvégeztetettséget”, valami intellektuális (ha helyénvaló volna, mondanám: derűs) felülemelkedettséget sugároz, tárgyilagos világ- és önismeretet, a minden tudásának bölcsességét és a minden lehetségesre felkészültség kónok nyugalját.

Ecce homo! Íme, az ember!

Erre gondolt volna Bálint György, amikor Radnóti verseiről szólván ezt jegyezte le: „*a balált is le lehet győzni, ha vállaljuk, és nem törődünk vele, mikor csap le: ha a balál közvetlen közelében is úgy dolgozunk, mint-ha örökké élénk.*”?

A méltánylás tekervényes ösvényein

Először az ötvenes évek közepén – Koczkás Sándornak az irodalomtörténeti kongresszuson elhangzott felszólalása alapján – indult meg egy folyamat, amely újraértékelni óhajtott Radnóti költészetének esztétikai értékeit, klasszikus humanizmusának eszmekörében felismerni vélte a szocialista ábrázolás első csíráit. A fenntartásokkal terhelt mérícskélés végeredményét konstatálva –, de ez már az *Élet és Irodalom* lapjain a Radnóti-probléma (!) tisztázására indult vita pro és kontrái közepette történik – Koczkás kénytelen így fogalmazni „védőbeszédében”: „*a szocialista eszmék, az új életszemlélet és erkölcsi felfogás milyen mértékű jelenlétét ítéljük elegendőnek ahhoz, hogy valakit közvetlenül a magunkénak valljunk?*” S hogy keserű szavai nem egy csak magára hagyatkozó „fixa idea” megjelenése, hogy az élet és életmű értékelése körüli megosztottság ingerlően valós, azt igazolja Bori Imre 1965-ben megjelent Radnóti-monográfiájának előszava ide idézett passzusa is, miszerint e líra „*értékei immár nyilvánvalóak – a köztudat a magyar költészet időtálló értékei között tartja számon versei javát –, helye azonban máig sincs megnyugtatóan kijelölve a magyar költészet XX. századi mappáján.*”

S hogy a felkavart vizek hullámverése a továbbiakban is egyaránt sodort partra aranyzemcséket és gazfonadékot, hogy a méltányos elismerés váltig nem csekély akadályokba ütközik még 1970-ben is, azt érvényesen jelzi a *Népszabadság* rangos szakírója a jelzett év május 5. számában, imígyen: „*... furcsa a világ, a költőt némelyek még ezek után sem tudták igazán elismerni... Valami leküzdhetetlen hajlamot éreztek arra, hogy valamiképpen kisebbsítsék. Azelőtt azért bírálták, mert – szerintük – nem vállalt kalandot, veszélyt, s most, miután mártír volt, halott? Csak a végén lett költővé, különös sorsa tette azzá – mondták, s mondják még ma is.*”

Most, a tisztelgő emlékezés évében, amikor kettős évforduló késztet arra, hogy valamiféle végső igazságot szolgáltatassunk, erős bennem a hajlandóság, hogy egyetértsek Major Ottóval, aki már tíz esztendővel ezelőtt is meggyőződéssel vallotta, hogy ha a szociográfia eszközével közvéleménykutatást tartanának, aligha lennének – József Attila mellett – újabb költészetünkben ismertebb és szeretettebb költőt, mint ő; vagy Tolnai Gáborral, aki a közeli múltban a televízió nyilvánossága előtt fejtette ki (igaz, szűkebb körre érvényesített) az értő nagyrabecsüléssel kapcsolatos tapasztalatait. Mondom, erős bennem az egyetértésre való hajlandóság, a valóság azonban összetettebb annál, mint hogy ne fékezniék nekihevülésemet makacs tények. Inkább hajlok arra, hogy az előbb említett Major Ottóval együtt szólván azt fogadjam el, hogy a „*teljes Radnóti ismeretében kisserűnek és haszontalannak tűnnek a körötte zajló korábbi kritikusai és irodalomtörténeti buzakodások pályaképéről, egyénisége és költészete bizonyos ellentmondásairól; arról, hogy forradalmár volt-e valóban, vagy csupán baloldali európeér és humanista; hogy költőnek született-e vagy*

csak azzá lett, s ha csakugyan az volt, élete utolsó éveinek erkölcsi erőpróbája, megpróbáltatásai és szenvedései nélkül is nagy költővé lebetett volna-e? Ami persze sem azt nem jelenti, hogy az idézetteket multbatalhatóan rendezettnek gondolnám, sem azt, hogy egészen máig elkacsoló indázásukat ne ítélném egészségtelenül túltrágyázott talajban gyökerezőnek. Lévén oly indokolatlanul soktényezősek a „huzakodások”. Avagy talán hosszú sorba rendezhetők a Radnóti életének és életművének minőségét közelítő írók, költők nevei (netán aprómesterekéi), akik úgy állnak a folytonos megmérés serpenyőjén, hogy valós súlyuk megállapítását „mérlegidegen” szempontok akadályozzák? Ad absurdum (Sükösd Mihálynak televízióbeli, a Jancsó-, Jubász-, Kondor-életmű értékelése körüli – létező és sajnálatosan feltételezhető – zavarokra utaló megfontolásait erőszakosan idevonván): alkalmatlan időpontban (!?) zárult le költőnk életpályája? Tckintsem inkább mégis az elősoltak okának a késleltetett túlérzékenységet (mármint a magamét), s az ünnep fáklyafényében a felcsemelő méltányosságot méltányoljam?!

Viszonyulások a léthelyzethez és a költészethez

Baróti Dezső már a korai Radnótiról feljegyezni érdemesnek tartja, hogy pedantériája Tóth Árpádéhoz mérhető, „szerette kínos rendben tartani az írás kellékeit, az élesre, könnyedén futóra kibegyezett ceruzákat, a gondosan negyedívre hajtott papírosokat; úgy bánt velük, mint gondos, lelkiismeretes mesterember a szerszámaival. Az írásról mindig szertartásosan kezdett hozzá.” Van ennek bármiféle rangosabb szerepe? – kérdezhető. Mindenképpen, ha együtt jár a személyiséget totálisan átható racionális műgonddal, az igézően széles körű műveltség olyan puritánul zárt, fegyelmezett kivetítésével, ami az alkotót mentesíti attól, hogy a megformálásra jelentős energiát fordítson, s alkalmat arra, hogy így szabadon maradt erőit élményeinek eszményi kifejtésére mozgósítsa. Az avantgarde forгатagos terrepéről ez a centrifugális erő indítja útnak – Bóka László már az 1938-as *Meredek* útban ráérez erre – a művészi érettség magasabb fokán a humanista elkötelezettség, szociális lelkiismeretesség, írói felelősségérzet és haláltudat kikristályosodása felé. A kifejezendő és annak öltözete nála sosem esetleges, bár történhetne úgy is, hogy a költészet fegyelmező törvényrendjében zárkóztottan legyen „világot teremtő költő, aki kényszerűségből teremt. Menekülő, aki saját maga építi menedékét. . . , aki tagadja ezt a világot és emigrál az önmaga által önmagának megteremtett világba, s csak igen ritkán gondol haza.”. Ő azonban e Füst Milán-i magatartás (róla jegyzi le a fentieket) ellenében így jelöli meg ars poeticáját: „Az idő rabságában élni harcot jelent. Ennek a harcnak a vállalása nemcsak lélekalkat kérdése, hanem az elhatározásé, jobban mondvá az emberi, vagy az írói lelkiismereté.”. „A forma sohasem független jelenség, hanem struktúrális adottság és egyben világnézet. Tagadjuk ezt a világot és felépítünk helyébe egy másikat magunknak”, egy másik világot, ahol „a szük-szavúság és feszes forma a költő erkölcsé.”

Goethe így fogalmaz: a szabadság – a törvény adománya. Radnóti kora legkevésbé sem a törvényes rend világa: a világ, az ország a fasiszta terror felé mélyülő vízmosság omlatag partjai között sodródik, sárga csillaggal megbélyegezve, munkaszolgálat, munkatábor, erőltetett menet tömeg-

sírba torkolló útjára kényszerítve a költőt. Ilyen körülmények között a hétköznapi értelem, a természetes józanság a pusztá lét menekítésére, a megmaradás esélyeinek kiharcolására inspirálja az embert, az egyre fogyó szellemi energiák az elkerülhetetlen elkerülhetőségének milliomodnyi esélyét latolgató-kutató, kétségbeesett ösztönlétbe porlanak szét. Miben manifesztálódhat akkor a törvény és a törvény adta emberi szabadság? A szellem megbonthatatlan rendezettségében – mutatja fel szerény öntudattal Radnóti. S nem hivalkodó, a sorsadta helyzettel szembeni lázas replika ez, mivel a költői elhivatottság bármely körülmények között természetszerű sajátosságának tekinti, hogy tanúságtévő legyen. S czen a ponton rendkívül körültekintően kell fogalmaznunk, mivel számos félreértésre adott és adhat módot: korántsem haláltudattal (halálraszántan), hanem a halál tudatában (az „éltem és ebbe más is belchalt már” értelmében). Mint aki a létezés – legkevesébe sem valamiféle misztikus, irracionális értelemben – a teremtő szellem funkcióképességének, s nem a biológiai, testi jelenvalóság szempontjából tekinti fontosnak, érdemlegesnek, illetve bevégeztetettnek. A halál? Nemkívántan végzettszerű, s mégis érdemleges „fordulópont”, amikor „*a mű, amit a költő haláláig alkot, halálával hirtelen egész lesz, s a kompozíció, melyet életében szinte testével takar, a test sírbabulltával látható lesz... az életmű fényleni és nőni kezd. (...) Minden töredék, minden papírlapon talált sor adalék lesz, adalék az életműhöz, mely lezárt, szigorúan befejezett és összetartozó immár.*” (Jegyzet József Attila hátrahagyott verseihez).

Hirtelen gyanakvó figyelemmel olvasom újra a korábban leírtakat, talán tagadhatatlan elfogultságom okán sem billentettem-e át akarva-akaratlanul is az alkotót az elfogadhatatlanul nem mindennapi minőségébe: olyan életlátást, megfontolásokat sugallva, mik nem, vagy nem ilyen mértekhatárig övéi? Változatlanul vállalom igazságértéküket.

Igazoló tanúként idézzem meg a sorsot, mit kétségtelen végkimenetele ismeretében is a menekülés szikrányi kényszere nélkül vállalt, miként, megénekelte „vérei”: a néger költő, *Garcia Lorca*, a drága *Attila*? Éppen a közeli múltban publikált naplójának idecítálható részleteit, melyek az indulat és méltatlankodás fellobbanó szikrái ellenére is higgadt tárgyla-gossággal részletezik a „kiátkozottak” megaláztatásait, testi gyötrelmeit? Szűkreszabottan mégis, mert tágabb teret kíván, hogy a lélek nem lombozódhat természetes teljességében, mert korlátozottak a hírcsere lehetőségei, egyre kevesebb idő adatik olvasásra, műfordításra, belső eszményhez illő versek megírására? Az életművet, melynek utolsó szeletét a „férgék, s foglyok közt”, „vaksin, hernyóként araszolgtván a papíron” jegyzi az *Avala* 5 notesz lapjaira; melynek még Szentkirályszabadján, 1944. október 31-én klasszikussá formált záróopusa sem bizonyosság sem arra, hogy megbékülten kezelt fogott a megálmódott halállal (hic et nunc, hiszek Tolnai Gábornak, aki nem látomást, hanem közvetlen élményt értelmez a vers születésének háttereként), sem arra, hogy itt szakadt meg a tanúságtévő küldetés energiája? (Bár feltétele kétségkívül, hiszen napok múltán elérte őt barátai, szerettei, példaképei sorsa, a „rég elesettek”, kiknek szívéen „Ukrajna, Hispánia, Flandria földje”.)

Amiről bővebben szó eshetne még

Egy tanulmányigényű méltatás keretein belül természetszerűen jeles (sőt, kitüntetett), helyet kellenc kapjanak maguk a végső fokon mindent téved-

hetetlenül példázó versek. Legalább az életművet alapjaiban meghatározó versek „vívisekciója”. Ha hihetném, hogy megteremthető egy konszenzus, s gondolatmenetben elválasztható (mert ellenkezik) az 1943-as *Kis nyelvtan*, *Tél, Kisfiú, A bújdosó* a *Töredéktől*, az utolsó eclogáktól, a *Razglednicáktól*. Ha hihetném, hogy Radnóti lelkialkatának, világlátásának, alkotói minőségének karakterizálását továbbsegíthetnék egy eltagadhatatlan prekonceptió alapján szervesen-szervetlenül itt egymáshoz metszett sorok.

Egy tanulmányigényű méltatás keretein belül természetesen végig kellene kísérni megnyilatkozásait, melyek szerint a szocialista kultúra ügyére tette fel életét; azok visszaemlékezéseit, akik a Kommunisták Magyarországi Pártjával való szoros kapcsolatára utalnak. (Gondolat, Vajda János, Társaság, Független Színpad, stb.); gondolatrendszerének arra a mindvégig folyamatosan jelenlevő motívumára figyelmeztetni, aminek időszerűségét hangsúlyozandó két idézet kívánkozik ide: 1. korábban „*a hangsúly áttevődik az ennek (ti. a munkáshatalom elérésének. KVM) eszközt szolgáló tárgyilagos realizmusra, ha úgy tetszik modern klaszicizmusra, melyek keretében (. . .) politizáló, de nem elvont művészet kezd kialakulni.*” 2. „*... a pártosság nem a művész közéleti állásfoglalását jelenti, hanem a mű mondanivalóját határozza meg. A pártosság, – amely természetesen a világnézet választását is magában hordozza – lehetővé teszi a művészi szubjektum számára az objektív valóság mélyebb és igazabb megismerését, s egyben biteles ábrázolását is. Így lesz a pártosság esztétikai kategória.*”

Mindennek részletezése azonban eleve kívül esik szándékaim szűk gyűrűjén. S tanulságadó zárósorok felől gondoskodván egy bármely mélységű Radnóti-olvasathoz, -értelmezéshez emberül illő, poetikusan tanácsadó cikelyre lelek a *Kortársban* (post festum: szobrának értelmezése után) Melocco Miklós tollából: „*Én nem mentem erőltetett menetben, nem vagyok költő, nem látok tisztán és nem jósolok. Nem tudhatom, milyen volt Radnóti az erőltetett menetben. A bori notesz versei eltakarják a mártírt a remekművek csodálatosságával. A szép vers nagyobb rejtély a mártírsorsnál, A mártír tetemének a zsebéből versek kerültek elő. Vajon hogyan mondanék én csődöt az erőltetett menet legelején?*”

Ennyit, s nem többet – sorvezetőnek!

KASSAI-VÉGH MIKLÓS

Egy századvégi Don Quijote: Komjáthy Jenő

Amit Komjáthy Jenő rövid élete során megél, minden különössége ellenére is az általánosság szintjére emelhető. Sorsa, gondolati-művészi erőfeszítései korjellemzőek. Egy olyan társadalmi-világnézeti krízis kezdetén áll, amely bizonyos vonatkozásaiban még napjainkban is tart. E válság mögött a diadalmasan előretörő ipari forradalom munkál. A nyomában kibontakozó tőkés viszonyok szétfeszítik a hagyományos gondolkodás kereteit. A legfőbb érték a tőke lesz. S körülötte felerősödik a leplezetlen önzés, a haszonelvűség, a spekuláció, a kíméletlen, üzleties szellem. Az új gondolkodásmód érzéketlen a belső finomságok iránt. A személyiség uniformizálódni kényszerül. A polgári „józsanság”, a számító egoizmus, a minden áron való érvényesülés szinte kötelező crejűvé válik. Az egyén úgy érzi, hogy elveszti önmagát, felszívja a tömeg.

A válsághelyzetet a veszélyeztetett Én és az azt fenyegető világ kettősségében nyilvánul meg. A szubjektum aggódva keresi a helyét, társadalmi szerepét – fennmaradása módozatait kutatja. A lélek önmagába fordul; vagy szembenáll, vagy a világ fölé akar kerekedni. A belső értékek semmibevétele ellen egy újfajta spiritualizmussal tiltakozik. Feltűnnek a társadalomból való kivonulás, a „szecesszió” különböző változatai. A világmegváltás alapvető művészi magatartássá válik. Először jelentkezik az otthontalanság, az elidegenedettségek érzése. Ilyen szempontból a Tahitibe húzódó Gauguin, a századvég zsenikultusza, Thomas Mann Tonio Krögerje, Beudelaire Albatrosza, a nietzschei Übermensch, a tolsztoji messianizmus vagy Madách Aladár „szellembúvárlata” és Csontváry egzaltált profetizmusa ugyanazon lényeg más-más megjelenési formái.

Komjáthy Jenő, az idegeiben és a műveltségében hordozta az otthontalanságra és a kora tagadására való hajlamot. A modern művészet jelképes motívumát, az utazást az Amerikába szökés kísérletével ő valóban megéli. Szűkebb és tágabb környezetéhez egyaránt képtelen hasonulni. A hivatali karriert elutasítja. Helyette barátjával, Roviczky Gyulával polgárpukkasztó éjszakázásba kezd. Balassagyarmaton botrányhős lesz. Szenicen pedig már egy oszlopához kötött troglodita. Olvasmányait is ez a századvégi léthelyzet szabja meg. A nagy németországi száműzöttet, Heinét kedveli. Közel áll hozzá Byron, aki Görögországban küzdött a szabadságért. És egész életét végigkíséri a magányos Lenau.

Filozófus is azért lett, mert összeütközött benne a kor értékrendje a sajátjával. Bölcséleti mértjei meghasonlása termékei. Rendkívül érdekes, ahogy életérzése változásaiba bekapcsolódik a filozófia – mint tudatosítás és magyarázat. Különállása a schopenhaueri pesszimizmussal nyer igazolást. A világ fölé emelkedés Nietzsche emberfölötti emberével értelmeződik. A világalakító mindenségbe olvadás elsősorban Spinoza misztikus panteizmusában talál önmagára. Egyet azonban nem szabad elfelejtenünk. Komjáthy Jenőnél sohasem az önmaga megadása, hanem mindig a válsághelyzet meghaladásának a szándéka az, ami meghatározza, hogy kitől mit fogad el. A beletörődés idegen tőle. A tett-

vágy értelmezi életét és költészetét. Ahogy Don Quijote a lovagregénnyel, ő a filozófia vértetében kísérli meg megváltoztatni a világot.

A századvég nem véletlenül hozta divatba Schopenhauert. A kor művészértelmissége tőle várta a rossz közérzet diagnózisát és a gyógyulás receptjét. Schopenhauer pedig megmagyarázta: a világ szenvedés; és reményt adott: a lángész az, aki megszabadíthatja a világot a szenvedéstől. A fiatal Komjáthy mindkét vonatkozásban azonosult mesterével: „*Ki fejt meg, ki látja tisztán / Élet! sötét rejtelmidet? / A bölcsek szózatát a pusztán, / Ha hallja is, ki érti meg? / / Az átok úr. Ezer sebében / Vonaglik az emberiség. / Mérhetlen kínja tengerében / A jobbak vére semmiség...*” (Himnusz.)

De barátjával, Reviczkyvel ellentétben nem tudja csupán szemlélni a világot – mint szenvedést. Ez önmaga lefokozását jelentené. Küldetéstudata tehát egyre inkább a lángészről szóló schopenhaueri tanítások felé fordul. Ezek láttatják be vele, hogy a zseni képtelen a társaséletre. Ám a lángész le tudja győzni önmaga vágyait. S önmagát legyőzve eljuttathatja az emberiséget a szenvedést hozó vágyak megtagadásához. A lángész a „zavartalan Világszem”. S hamarosan Komjáthy is annak tartja magát: „*Világszem ő. Nem ismer tért, időt se; / Örök gyönyörben úszó, isteni; / Világúr ő, az álmok méla hőse, / Nem kell neki csak egyet inteni / S körötte él, sugárzik, zeng, lobog, / Csapong, repül, örvénylik, dúl ragyog. / Mind testet ölt, aminek lelke van ...* (Az álmodó)

A fiatal költő messiási hajlamait a lángészről szóló schopenhaueri tanítások szabadítják fel. A pesszimista világszemlélet kifejezései – „lét keserve”, „kinyötört világ”, „az élet átka”, „harmóniátlan vad zsvaj”, „örök harc, örök kudarc” – mellett ekkortájt erősödnek fel a fény, a sugárzás szavai. Mostantól kezdve mondhatjuk Riedl Frigyessel: Komjáthy költészetében „Csupa fény, ragyogás vesz bennünket körül, és akarva nem akarva, úszunk ebben a fényáradatban. Fény és fény és mindig csak fény...”

1881-ben írja későbbi feleségének, Márkus Gizellának: „Belevágtam a fejszemet Schopenhauerbe. Óriási munka lesz.” Nietzsche Zarathustrája viszont 1883-ban jelent meg. Komjáthy azonnal, eredetiben olvassa. Messiási hajlamai újabb erősítést kapnak. Hogyné: hiszen ez a mű ugyancsak a válság terméke. A gondolati-szellemi válság meghaladásának szándéka hozta létre: „Meg akarom tanítani az embert az élet értelmére” – hirdeti Zarathustra. „Az emberfölötti ember, villám az emberfelhők sötétjéből.” Az ipari civilizáció elnyomorodó személysége a korlátalanság, az erő, a lázadás hősenek látja Zarathustrát. Igaza van Juhász Gyulának: „*balálos ellensége lett Nietzsche az egész kornak, ő, a nagy korszerűtlen, aki látta és érezte a mai civilizáció nagy hazugságait, amelyek a kultúra romjain burjánzottak, és az Übermensch felé fordult, az istenek alkonyától a bajnalbasadáshoz.*”

Komjáthy Jenő is Nietzsche hívévé válik. S a balassagyarmati megaláztatás napjaiban Zarathustra énekei segítik, hogy felmagasztalja önmagát. Ettől kezdve mintha állandó sugárzásban élne – a szolgálélek világa fölött: „*Itt állok az élet / Napfényteli balmán, / Úr vagyok a lelkek / Roppant birodalmán.*” „*Pazar tettekre váltok én; / Gondolatom világot áthat. / Én vagyok az erő s a fény.*”

A világelles indulat és a Zarathustra-magatartás összeolvadásából születik meg Komjáthy Jenő sajátos eszmei forradalmisága. „S aki arra született, hogy teremtő legyen jóban és rosszban, annak előbb valóban pusztítóknak kell lennie és értékeket kell összehúznia” – imígyen szól Zarathustra. A mi költőnk pedig arra biztat, hogy „törj össze mindent ... rombolj, pusztíts, dúlj össze mindent, ami élősdi, korcs, beteg”. Most lehet igazán tetten érni, hogy nála a filozófiai vér-

tezet valóban a világ megváltoztatásának eszköze: „Mert új világ: új hit, új állam, / Új bon, új élet kell nekünk, / Új gyönyörök, új fény, új eszmék, / Mindent újból kell kezdenünk.” (Szózat)

De miközben magasra emeli „a szent Egyéniség zászlaját”, már egy másfajta életérzés és világszemlélet kifejezései is feltűnnek a verseiben. Egyelőre még a Zarathustra-magatartással is jól megférnek, lassan azonban elválnak tőle: „A végtelen végekben a középpont vagyok.” „Úgy érzem, szellemek királya, / Hurrá! hogy minden vagyok!” „Úgy érzem, új csodás világot / Vagyok képes teremteni. . .”

„S én, ki e számtalan világnak / Szerzője, istene vagyok: / Megbalok minden pillanatban / S minden percben föltámadok.” (Meg tudnék halni.)

Milyen lelki elmozdulásokról árulkodnak ezek a sorok? Úgy tetszik, hogy az erővé, hatalommá, megváltóvá tárgult Én újabb isteni tulajdonságokat vesz fel: előbb a végtelenséget, majd a teremtő-mivoltot. A világgal való szembenállás indulata és a világfelettség önittasultsága a mindenségbe való beolvasás vágyává szelídül. Ezek már a szenici évek. Hogy a folyamat egzisztenciális hátterét is érzékelhessük, idézzük a Komjáthyt talán mindenkinél jobban megértő Juhász Gyulát: „... a költő hazájába kell jönnünk, hogy elégtételt adjunk neki, szégyény zaklatott fejének és feleletet egybangú kérdéseire. Istenem, csak egy neuraszténiás poéta kell ide, hogy szívét a világ szívének érezze, hogy a tér és idő őszí köddé váljék, amelyen túl a végtelenség van, és a magányban, e bományban, e csöndben állandóan, hallhatóan érezze ennek a végtelennek, ennek a thalattának barsogó, polifon, wagneri muzsikáját.”

Hogy a lelki változásokra tapadtak-e rá a gnosztikusok és Spinoza tanításai, vagy éppen ezek idézték elő a fordulatot, nehéz lenne kibogozni. Egy viszont bizonyos. Komjáthy Jenő utolsó éveit a gnosztikus megvilágosodás és megvilágítás, valamint Spinoza szeretetfilozófiája töltik ki.

S mint eddig is, megint csak a hajlamainak s a messiástudatnak leginkább megfelelő nézetek ragadják meg. Az újgnosztikusoktól azt veszi át, hogy neki – mint a gnozisig, a misztikus tudásig eljutottnak – kötelessége embertársait is visszasegíteni az istenibe: a jó, a szellemi, a fény szférájába. Az önmagában fellelt igazi értékeket meg kell osztania másokkal is. Spinoza pedig megtanította szeretni azt a világot, amelyben számkivetetten és mellőzötten él. S megvígasztalta, hogy csak mulékony formái vagyunk egy nálunk nagyobb lénynek, amely végtelen, amíg mi meghalunk. De Spinoza panteizmusa fel is emelte, mert küldetéstudata egy új és másféle táplálékot kapott: a natura naturans-ról, a nemző természetről szóló tanítást. „Isten és a természet működése egy.” S ebbe az örökkön tevékeny rendbe simul bele az ember is, hiszen „Isten elméje minden szellemiség, amely a világot megeleveníti”. Az utolsó évek beteg, „homályban élő” Komjáthy Jenője Spinoza panteizmusa által újjászületik. Messzianizmusa új értelmet nyer: „Én a világot nemző gondolat, / A végtelen lét tiszta telje, / Mérbetetlen dús, mert végtelen szabad”. Most már ez az újfajta üdvözítés hevíti, s ez hozza létre a talán legszebb versét is: „Elöntöm lelkemet a végtelenben / Munkálni látbatailan, mint a Szellem, / Mely a vizek fölött lebeg. / Hogy lakbassam minden parányban / S élhessek örök tisztaságban, / Magamtól mindent elvetek . . . / Átöntöm lényemet a csillagégbe, / Merüljön alakom a semmiségbe, / Csupán másokban éljek én! / Csak minden szívben én dobogjak, / Csak minden szemben én ragyogjak / És mindent üdvözítsek én!” (Elöntöm lelkemet. . .)

Ez a nyughatatlan lélek a filozófiát faggatta szüntelenül, hogy választ kapjon válságba jutott kora és elrontott élete nagy kérdéseire. De nemcsak feleleteket

várt a filozófiától, hanem irányító eszméket, útbaigazító gondolatokat is. Tett-és életvágya a belenyugvás tanait elvetette, s csak a „megváltó” ígéret fogadta el. Üdvözítőnek hitt eszméit hirdette egyre lázasabban – hol a félrevert, hol a húsvéti harangok hangján. A magyar irodalom ismer gondolati költeményeket, de olyan költészetéről, amely a maga egészében gondolati, az övéen kívül nem tud. Abban a magyar lírában, amelyben rendszerint a helyzetből, a konkrét élményből emelkedik fel az érzés és gondolat, egyedülálló jelenség ez az elvont eszmék által hevített, lázas, az önkívület határain szárnyaló lobogás. A századelő költői, bármennyire kedvelték is, nem Komjáthy Jenő „tejtúján” mentek tovább. Sem a hanghordozásban, sem az eszmeiség intenzitásában. Ha van egyáltalán folytatása, akkor leginkább Kassák expresszív hevületére és József Attila szenvedélyes gondolatiságára hivatkozhatunk.

Ha pedig az eszmei helyét keressük ennek a költészetnek, akkor azt kell mondanunk, hogy a gyökerei valahol Petőfi Ítélet című versénél és Az apostolnál keresendők; a koronái meg Adyig érnek – a „magyar Messiásokig” és „a jövődő fehéreiig”.

A küldetések e fajtájának östípusa pedig minden bizonnyal az a Don Quijote, aki kisszerű, sűrű korát nem tudja elfogadni, s a gúnyolódókkal, gáncsokodókkal mit se törődve a maga álmodta szebb világért indul harcba.

SZABÓ KÁROLY

Az „ismeretlen” Madáchról — egy könyv ürügyén

Amikor e sorokat írom, nem tudom még, hogyan végződik a magyar könyvszakma évente meghirdetett versenye, a legszebb magyar könyv címéért, de én szívem szerint *Kerényi Ferenc Madách Imre: Írtam egy költeményt...* című könyvének ítélném oda az egyik első díjat. (Szerkesztő *Láng József*, a védőborító és a tipográfia *Benkő Anna* munkája.)

Szokatlan dolog talán, hogy egy recenziót a végéről kezd írni az ismertető, de ennél a könyvnél a sokat cmeletett tartalom és forma ritkán

élvezhető magas szintű együttese mutatható ki: a *Kézirattár* sorozattól elvárt, sőt azt is felülmúló színvonal a művészi kivitelben, és a *Kerényi Ferenc*től megszokott tiszta, csak a lényegre közlő stílus, amely mögött a Madách-kutatás egyik újabb eredménye húzódik meg.

A magyar irodalomtörténetírásnak vannak olyan alakjai, akiknek neve szorosan egybeforrott azzal az irodalmi alkotóval, akinek életútját, munkásságát elszántan és megszállottan kutatták. *Eckhardt Sándor* Balassi-ta-

nulmányai, *Martinkó András, Hatvany Lajos* Petőfi-tanulmányai és szintézise, a maiak közül *Vargha Balázs* Csokonai iránti elkötelezettsége, *Király István* Ady-munkássága –, hogy csak néhányat említek a sok-sok lehetőség közül. Méltán csatlakozik ehhez a sorhoz Kerényi Ferenc, akit több évtizedes (egyetemistaként talált rá a témára) filológiai munka kötötte nagy „szerelméhez”, Madách Imréhez. Publikációk számtalan mennyisége (java részét éppen a Palócföld hátsábjain adta közre, de a nógrádi múzeumi évkönyvben is többször írt kutatásairól) igazolja ezt az állítást. S tegyük hozzá: ezek a publikációk alapvetően új eredményeket közöltek, a Madách-filológia új dokumentumait elemezték, új összefüggéseket mutattak be. Nem egy esetben az általa felfedezett, megtalált új dokumentum elemzése révén. Ehhez persze egy másik szerencsés kutatói mentalitás is kellett: olyan kapcsolatrendszert épített ki az elmúlt években, amely szervesen kiegészítette tudósi munkáját. Ebben az esetben a kapcsolatokat olyan családok, leszármazottak jelentik, akik vagy a madáchi örökséget birtokolták, vagy a család környezetéhez tartoztak. Csak látszatra más kérdés, hogy kicsoda szívós, korrekt, eredményeket felmutató magatartással lehetett csak ezekhez a múltban igen gyakran megbántott, mellőzött személyekhez közelférközni és megnyerni őket a magyar tudomány számára; úgyis mint a hagyományok és dokumentumok megőrzőit és esetleges átadóit!

Kerényi Ferenc most megjelent könyvének tartalma aránylag egyszerű (!): „1982 tavaszán a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára – Vasberényi Géza dunavecsei kéziratgyűjtő bagyatékából – egy egylapos, két oldalán írott, 20x18 cm méretű Madách-kéziratot vásárolt meg.”

Az indító mondat, mint minden jó munkánál, itt is székéhez szögezi az olvasót. Még mindig előkerül Madách-

kézirat? Ki ez a *Vasberényi Géza*? Hogy került hozzá a kézirat? Micsoda gyűjtemény lehetett ez Duunavecsén?

Kérdéseinkre hamarosan mindre választ kapunk, hogy aztán majd maga a szerző tegye fel az alapvető kérdéseket az előkerült Madách-kézirattal kapcsolatban, amely első pillanatban a Tragédia vázlatának tűnik. De vajon valóban az-e? Miért készítette Madách? Mikor vetette papírra? Volt-e a Tragédiának előleges vázlata vagy fogalmazványa? – kérdezi a szerző, bevezetve az olvasót kutatói műhelymunkája technikai titkaiba is.

Nem szándékozunk itt magát a válaszokat ismertetni, hiszen az a könyvből egyértelműen kiderül, s mindenki elolvashatja, ha hozzájutott az érdemtelenül alacsony számban megjelent műhöz. (Vajon hányszor kell még ezt a mondatot leírni, amely mögött valami titokzatos és földi halandók számára érthetetlen kiadói gyakorlatot kell éreznünk?!)

Kerényi Ferenc könyvében nem csupán ezekre a filológiai kérdésekre kapunk választ. Újra és újra alkalmat talál arra, hogy a madáchi életmű olyan sztereotípiái ellen hadakozzék, amelyek évtizedek óta, és még mindig, tankönyveinket rondítják, nemzedékek gondolatait torzítják.

Csak egy példa a fentiek igazolására. 1982-ben jelent meg a Kossuth kiadónál a *Magyar irodalomtörténet* című összefoglaló mű. Ennek 209–210. oldalán ez olvasható Madáchról és feleségéről: „A forradalom alatt betegeskedett, utána mégis letartóztatták, mert Kossuth titkárárt rejtegette. Börtönideje alatt felesége megcsalta, mégpedig a megszálló csapatok tisztjeivel...” Itt már felesleges minden közismert magyarázat Fráter Erzsike terhességéről, gyermekágyi lázáról stb. Itt már csodálkozni sem lehet...

Megközelítően húsz éve annak, hogy *Krizsán László* először tárta fel hiteles levéltári források bemutatásával, hogy Madách közéleti szerepe más módon volt, mint addig hittük a

korai feldolgozások alapján. *Szabó Béla* részletes adatok alapján mutatta be Madách 1848-as szereplését. *Szabad György* hatalmas munkájában Madách 1861-es országgyűlési magatartását is elemezte és elhelyezte őt a kor politikai erőviszonyaiban. Kerényi Ferenc számos tanulmányában a családtörténet, a politikatörténet, az alkotófolyamat megannyi részletét feltárta és adatokkal bizonyította.

S mindez szinte hiába. Még ma is olyan alapvető tévedések ellen kell hadakozni, ismételten szót emelni, amelyek egyértelműen tankönyvírásunk és tankönyvíróink számlájára írandók, az irodalmi ismeretterjesztés gyenge pontjaira hívják fel a figyelmet, s arra, hogy a vidéki tudományos élet produktumai, amelyek már egyáltalán nem vidékiesek, miként (nem) jutnak el az összefoglaló feldolgozásokba, szintézisekbe. (Szerény vígasz e recenzió írójának, hogy Kerényi Ferenc könyvében megvédi őt is, kimondatlanul, hiszen világosan leírja, hogy Madách Imrénck négy gyermeke volt, s nem három, ahogy néhány tudatlan tudálékos egy sajtóvitában vele szemben állította.)

Persze miért vagyunk elégedetlenek? Mit olvassanak az érdeklődők?

1945 óta nem jelent meg korszerű szemléletű, a madáchi életutat (nem munkásságot!) bemutató monográfia. *Horváth Károlyét* várjuk már évek óta (talán a nyáron megjelenik), de még mindig nem juthatunk hozzá.

Nos, Kerényi Ferenc új könyvében többek között ezekkel a gyászos legendákkal hadakozik újra, noha elsődlegesen nem ez a szándéka. Pedig csak 1849-től követi nyomon Madách Imre életét, de megközelítésében megannyi nóvum kerül elő. Így többek között Madách elfogatásának és vádjának új adatai, amelyeket első ízben Spáczay Hedvig mutatott be éppen ezeken a hasábokon, majd teljes filológiai apparátussal a Nógrád megyei múzeumi évkönyvben 1983-ban. Kerényi Ferenc fokozatosan jut el a családi események, a vagyoni körülmények, a lírai alkotások elemzésén át a Tragédia megalkotásának bemutatásáig. Munkája nyomán tovább tisztul előttünk a remekművet körülvevő, felszakadozó homály, s már nemcsak az életút, de maga az alkotói folyamat is ismert lesz, s válik így *Az ember tragédiája* mindannyiunkhoz szóló műi üzenetté. (Európa)

PRAZNOVSZKY MIHÁLY